

YAVUZ SULTAN SELİM DEVRİ (1512 - 1520)

OSMANLI-ÖZBEK MÜNASEBETLERİ

YARD. DOÇ. DR. REMZİ KILIÇ

Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Tarih Bölümü

Osmanlı Devleti tahtına dokuzuncu padişah olarak, 24 Nisan 1512'de cülus eden Sultan Selim (1512-1520), II. Bayezid Han'ın oğludur. II. Bayezid Han (1481-1512) padişah iken şehzade Selim'i Trabzon sancağına vali olarak tayin etmişti. Selim, Kefe'ye sancakbeyi olarak gidişine kadar (1511), Trabzon'da valilik yapmıştır. Selim'in Trabzon'da; yönetim anlayışı, kumandanlık tecrübesi, kitleleri sulh ve idare kabiliyeti ve asker kişiliği iyice gelişmişti (*Uzunçarşılı,1988:C.II,238;Kırzioğlu, 1993:83,84;Kılıç, 1994:33,34*).

Yavuz Sultan Selim, Osmanlı padişahı olduğu zaman Avrupa ile dostluk münasebetlerini sürdürmeyi devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin genel siyasi durumunu tehdit eden doğudaki Şah İsmail'in Şiilik mezhebini yayma faaliyetlerini ise kaygıyla takip ediyordu (*Altundağ,1966, İ. A, C.X, 425*).

İran'da Safeviler hanedanının kurucusu olan Şah İsmail (1501-1524), Tebriz'de kendisini Akkoyunlu hanedanı Uzun Hasan'ın varisi ilan ederek tahta çıkmış, Şiiliği devlet dini-mezhebi olarak benimsemişti. Şah İsmail batı komşusu Osmanlılara ve doğu komşusu Özbeklere karşı yaptığı savaşları bir din-mezhep savaşı gibi göstermeye çalışmıştır. Bu nedenle XVI. yüzyılda Sünniler ile Şiiler arasında Ortaçağ boyunca görülmemiş bir mücadele yaşanmıştır (*Barthold,1977:77,78*).

İran XVI. yüzyılda Safevilerin elinde bulunup, bu hanedan başlangıçta Türkleri-Türkmenleri tarikatlarına (Safeviyye) bağlamış ve daha sonra Şiiliğin savunucusu kesilip, Türkleri İranlılaştırmağa çalışmıştır. Yavuz Sultan Selim bu sebeple Şii-Safevileri -etkisiz kılmayı- Osmanlı Devleti'nin ve ordusunun birinci hedefi telakki etmiştir (*Togan, 1965:2*).

Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtiği sıralarda Anadolu'da bir takım Şii hareketleri, Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından desteklenmiş, Osmanlı Devleti parçalanarak yıkılmak istenmiştir. Bu hareketin bir an evvel bertaraf edilmesi Yavuz Sultan Selim'in en büyük meselesi olmuştur (*Yücel, 1991:8*). Türk sülalesi olarak ortaya çıkan ve Acem olarak münkariz olan Safeviler (*Togan,1965:15*), Şah

İsmail'in önderliğinde Osmanlı Devleti'ni çökertmek için entrika dolu isyan teşviklerini ve tahriklerini Türkmenler üzerinden hiç eksik etmiyorlardı.

Yavuz Sultan Selim Trabzon valisi iken, Şah İsmail'in Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da yürüttüğü kesif propagandadan rahatsız olmuş, hatta 1507'de Dulkadiroğulları üzerine yaptığı Orta Anadolu seferinde binlerce Türkmeni nasıl katlettiğini öğrenmişti. Safeviler ayrıca Doğu'da Sünni akideyi temsil eden Özbekler üzerine de devamlı baskınlar yaparak onları Türkistan'da güçsüz bırakmak istiyorlardı.

Özbekler ise, XVI. yüzyıl boyunca Türkistan muhitinin en güçlü hanedanlarını ortaya çıkarmışlardı. Türkistan coğrafya olarak; Batı'da Hazar denizi ile Horasan dağları, Doğu'da Doğu Türkistan bölgesi ve Altay dağları, Güney'de Hindikuş ve Kûh-ı Sefid dağları, Kuzey'de Kazakistan bozkırlarının kuzey sınırları arasında kalan yaklaşık 5.340.066 km² 'lik bir sahayı içine alan bölgedir (*Saray,1990:1*): Türkistan esasen Türk adının, dilinin, tarihinin, kültürünün, medeniyetinin, toresinin, kısaca Türklerin bütün unsurlarıyla ortaya çıktıkları coğrafya demektir.

Türkistan'ın XVI. yüzyıldan önceki ve sonraki tarihi kesin olarak ayrılmakta, şimdiki Türkistan ise tarihinin üçüncü devresini yaşamaktadır. XVI. yüzyıldan önceki Türkistan tarihi, çeşitli milletlerin ve onlarla gelen çeşitli medeniyetlerin milletler arasındaki çeşitli sınıf ve gurupların mücadeleleri, memleketin o şartlar içinde gösterdiği tedrici ve sürekli ilerleme ve olgunlaşma safhaları, bu bölgenin bilhassa Ortaçağ boyunca kara ticaretindeki mevkiinin gittikçe yükselmiş olması şeklinde tasvir edilebilir (*Togan,1981:86*).

Türkistan'ın yükselme ve olgunlaşma dönemi Timurlular zamanında bir hayli gelişme göstermiştir diyebiliriz. Çünkü onlardan günümüze kadar bir çok tarihi yapı ulaşmıştır. Türklerin ancak kendi an'anelerini İslam an'anelerine uydurabildikleri konar-göçer hayatı bırakarak medenî ve mahsuldar ülkelerde yerleştikleri ve Tacik-İslam medeniyetiyle Türk an'anelerini; Türklüğü esas tutmak üzere cem'edebildikleri zaman Türkistan'da sağlam bir hükümet kurulabileceğini gayet açık bir surette anlayan ve onu esas düstur edinen "Timur Bey" hakiki bir Türk siyaseti gütmüştür. Maverâunnehir'de muteaddit yerlerde kanallar kazdırdı. Oralara belki yüzbinlerce Türk'ü her taraftan -hatta Deşt-i Kıpçak ve Anadolu'dan- zorla getirterek yerleştirdi. Maverâunnehir'de Celayır, Harezmi'de Kongrat, Cite'de Doğlat gibi büyük kabileleri dağıttı. Onların birini diğerine katarak pek çoğunu ekinciliğe mecbur etti. Bu zât Semerkant'ın güney ve kuzeyinde "Khayrâbâd" adıyla vücuda getirdiği büyük ark sistemlerinin etrafında Türk kasabaları meydana getirmiştir. Timur ve Oğulları tarafından yaşatılan siyasî ve medenî hayatın parlaklığı ve büyüklüğü, Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan an'aneci Cengizlileri Maverâunnehir etrafına celbetti. Bunlara tabi uruglar yavaş yavaş Timur ve Oğulları hizmetine giriyor ve Maverâunnehir'de, Zerefşan ve Ceyhun kıyılarında Fergana ve Seyhun havzasında yerleşiyorlardı. Timuroğulları'nın tuttuğu medenîleştirmek işi Cengizoğulları içinde bir ülkü olmuştu

(*Togan,1981:86*).

Altın Ordu Devleti'nin enkazı üzerinde pek çok küçük hanlıklar kurulmuş ve XVI. yüzyılda ise bir hayli çoğalmıştı. Bunların ilki Altın Ordu'nun merkezi olan Saray ve Taht Hanlığı, ikincisi Astarhan Hanlığı, üçüncüsü Kazan Hanlığı, dördüncüsü Kırım Hanlığı, beşincisi Batı Sibirya'daki Şeybanoğulları Hanlığı, altıncısı Seyhun havzasında Şeybanoğulları'nın Ebu'l-Hayr kolu (Özbekler), Yedincisi Nogay Mirzaları'nın kurdukları yarı devlet şeklindeki teşekkül olup bu da İdil'in aşağı havzasında idi (*Togan,1965:35*). Yedisu'nun dağlık bölümünde ise Çağataylar hüküm sürüyordu (*Togan,1981:123*).

Cengiz soyundan gelen hanedanlar yerli Türk kitlesi içinde bir avuç önder olarak gözükmüş olduklarından uzun zamandan beri Türkleşmiş bulunuyorlardı. Moğol görünümüleri altında Müslüman-Türk hanlıklarından başka bir şey değillerdi (*Grousset,1980:439*). Bu hanlıkların hemen hemen hepsinde memleketi sülâle azâları arasında bölerek "inçü" usûlüyle idare etmek ve sülâlenin iş başında bulunan kolunda yaşça üstün olanını hanlamak sistemi hakimdi. Sülâlenin bilfiil iktidarda bulunan nüfuz sahibi azâsı bile bu an'âneye riâyet eder ve yaşî müsâit olmadıkça kendisini "Büyük Han" ilân etmezdi (*Togan,1981:123*).

Kırım Hanlığı bir kenara bırakılacak olursa, Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda en çok Şeybanî (Özbek) Hanlıkları ile siyasî münasebet kurmuşlardır. Osmanlıların Câmî-i saadet-i dinî ve dünyevî, Nâsır-ı Mezheb-i Hakk-ı Hanefî, Hâfız-ı Bilâd-ı Turan (*Feridun Bey,1275:C. 1,6*) unvanlarını verdikleri Şeybanî Hanları'nın hayatı Horasan için İranlılarla çarpışmakla geçmiştir. Büyük saygı duydukları Osmanlılar'la karşılıklı dayanışma içerisinde önce İran'a ve daha sonraları da Ruslara karşı bir birlik oluşturma çabasına girdiklerinden Şeybanîlerin tarihini kısaca ortaya koymak gerekir.

Şeybanîler; İran, Çin, Türkistan ve Güney Rusya bölgesinde yerleşmiş, Cengizoğulları hanedanları yıpranıp kaybolurken, kuzey bozkırında geride kalmış ve unutulmuş, aynı ailenin diğer kolları onların yerini almaya ve tarihî imparatorluklardan kendilerine düşen payları istemeye başlamışlardı. İşte Şeybanîler bunlardan en önde gelenlerden biriydi (*Grousset,1980:442*). Esasen Özbek adı Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın belirttiğine göre Altun-Ordu hükümdarı Öz-Bek Han'dan (1313-1340) gelmektedir. Cengiz Han'ın torunlarından biri olan Batu Han tarafından kurulan Altun-Ordu Hanlığı'nın başına dokuzuncu olarak, otuz yaşlarında Öz-Bek Han geçmişti. Öz-Bek Han Altun-Ordu'da İslamiyet'in tamamıyla yerleşmesine de vesile olmuş, bu durum ise Anadolu'da sevinçle karşılanmıştı (*Gömeç,1997:124,125*).

Öz-Bek Han Altun-Ordu Devleti'nin başında iken 1329'da, Doğu Deşt-i Kıpçak'ta kendisine karşı bağımsızlığını ilan eden Gök-Ordu Han'ı Mübarek Hoca ve sülâlesini yok etme mücadelesine büyük hizmette bulunan Cuci neslinden Şibanlıların nüfuzları artmıştır. Öz-Bek Han'a yardımcı olmaları sebebiyle Şibanlılara ve Öz-Bek Han'ın emrindeki kitlelere Özbekler denilmiştir.

Başlangıçta şahıs adı olan Öz-Bek bir zaman sonra uruğ adı olmuştur (*Kafalı,1976:297;Gömeç,1997:124*). Özbekler Cengiz Han soyundan Kıpçak Hanları'ndan, Batu ve Berke'nin kardeşi Şeyban (Şıbın) adında Cengiz Han'ın bir torununa nisbetle bu adla anılmışlardır. Özbek-Şeybanî Hanedanlığı'nın (*Ebu'l Gazi Bahadır Han,1343:186*) kurucusu ise, 1428-1468 yılları arasında Özbeklerin başarılı temsilcisi Ebu'l-Hayır Han kabul edilmektedir (*Ebu'l Gazi Bahadır Han,1343:190*).

Ebu'l-Hayır Han, on yedi yaşında iken 1428'de Sibiry'a'da, -şimdiki Tobolsk'un batısında- Tobol ırmağı üzerinde Ulusu'nun hânı ilân edilmiştir. Hemen diğer Cuci uluslarından Ural ırmağının doğusunda ve Seyhun'un kuzeyinde kalan toprakları almıştır. 1430-1431'de Harezmi bölgesini de ele geçirmiş ve Urgenç'i yağmalamıştır. Timurlu hükümdarı Şah-Rûh'un ölümünden (1447) önce Timuroğulları'nın elinden Sir-Derya hattındaki Sıgnak'tan Uz Kent'e kadar müstahkem şehirleri ele geçirmiştir. Barthold'un tahminine göre Sıgnak başkenti olmuş, buna karşılık şimdiki Türkistan şehri olan Yesi Timuroğulları'nın elinde kalmıştır. Ebu'l-Hayır, Timur'un torunları arasındaki mücadeleden yararlanarak Türkistan'ın iç işlerine karışma fırsatı bulmuş, bu şekilde Timuroğlu Ebu-Said'in Semerkant tahtına çıkmasına yardım etmiştir (1451) (*Süheyli,Nr. 4356:v.246;Grousset,1980:442*).

Ebu'l-Hayır'ın kudreti zirvesine çıkmıştı. İmparatorluğu Seyhun'dan Tobolsk civarına kadar uzanırken 1456-1457 yıllarında Kalmuklar'ın karşısında yenilgiye uğrayan Ebu'l-Hayır Han'ın nüfuzu sarsıldı. Şeybanîler ve onlara tabi olan boylar XIV. yüzyıla geldiğinde tamamen Özbek adını almışlar ve menşei halâ tartışılan bu isimle tarihte anılmışlardır (*Grousset,1980:442*). Bir kısım Özbekler kendisinden ayrılarak Kazak olmuşlar, Ebu'l-Hayır yeniden itaat altına almak istediği bu Kırgız-Kazakları ile savaşırken 1468'de ölmüştür (*Aka,1981;T. A,C. XXX, 267*).

Yaklaşık üç yıl sonra Moğolistan'daki Çağatay Hanı Yunus, Özbek tahtına bağlı kalan son aşiretleri de dağıtmıştır. Muhalif Özbeklere gelince yani Kırgız-Kazaklar bozkırda tamamen göçebe bir devlet kurmuşlardı. Bu devlet ilk iki önderlerinin ölümünden sonra Onların oğulları olan Karay'ın oğlu Baranduk (1488-1509) ve Canıbek'in oğlu Kasım (1509-1518) tarafından yönetilmiştir. Kasım bir ara Taşkent'i ele geçirmeye çalışmış ise de başarısız olmuş ve bir daha teşebbüs etmemiştir. Bu atadan kalma göçebeliği Sıgnak çevresinde yarı yerleşik bir imparatorluğun şartları ile birleştirmek isteyen Ebu'l-Hayır'ın macerası, başarıya ulaşamamış Cengiz Han'ın macerasıyla aynıdır. Ama Ebu'l-Hayır'ın başaramadığını daha sonra gelen Şahi Beğ veya Şah-Baht (Ebu'l- Fetih Muhammed Şeybanî) ve diğerleri başaracaktır (*Grousset,1980:444*).

Ebu'l-Fetih Muhammed (1491-1510), Ebu'l-Hayır'ın on bir oğlundan en büyüğü Şah-Budak'ın büyük oğludur (*Ebu'l Gazi Bahadır Han,1343:190*). Şahi Beğ Özbek, daha doğrusu Şah-Baht Özbek, büyük babasının kendisine vermiş

olduğu Şah-Baht isminin tahrif edilmiş şekli olan Şeybak olarak da isimlendirilmiştir. Şiirlerinde genellikle bu ismi kullanır. Ebu'l-Fetih ismine ise ancak meskûkât üstünde rastlanır (*Bouvat,1970:C. XI,454*)¹.

Şah-Baht (Muhammed Şeybani), 1468'de babasının, Moğol Hanı Yunus tarafından öldürülmesi üzerine babasının öcünü almak için bir müddet beklemek zorunda kaldı. Başlangıçta Mangirt-Nogaylar, Kazaklar, Moğollar ve Maverâunnehir hakimleri arasındaki mücadelelerde sık sık taraf değiştirdikten sonra 1488'de hizmetlerinin karşılığı olarak kendisine Moğol Hanı Mahmud tarafından Türkistan (Yesi) şehri verildi. Bundan sonra gücü gittikçe arttı. Timuroğulları arasındaki mücadelelerden de faydalanarak kısa zamanda Maverâunnehir'e girdi (1495). Horasan dahil Semerkant ve Hive'yi, Timurlular'ın başkenti Herat'ı da alarak, dört yıl gibi kısa bir sürede bütün Timurlu ülkesine hakim oldu. 1500'de Türkistan tahtına oturdu (*Aka,1981;T.A,C. XXX, 267*).

Şeybak Han'ın öyle bir siyasî nüfuzu vardı ki, Kaşgar Hanları kendisinden habersiz hiç bir siyasî teşebbüste bulunmamıştır. Şiiliğe düşmandı ve Türklerin şii'lik dolayısıyla ikiye ayrıldığını herkesten önce sezen bir insandı. Ayrıca Rus tehlikesinin büyüklüğünü de kavramış ve Rus ilerleyişini endişe ile takip etmiştir (*Togan,1981:59,60*). Şeybani Han 1505'te otuz bin kişilik ordusuyla Ürgenç'e sahip oldu. 1507'de Timurluların elinde bulunan Horasan bölgesini aldı. 1508 yılında Safevi Şah İsmail'e bir elçi göndererek Şiilikten vazgeçip Sünniliğe dönmesini teklif etmiştir. Ancak Şah İsmail buna cevap bile vermemiştir. Muhammed Şeybani Han, Mahmudabad'da yaptığı savaşta mağlup olarak kendisi de ölümler arasında yer almıştır (*Gömeç,1997:128;Şeşen,1992,İ.A,C.VI,366*). Osmanlıların, Safevilere karşı Özbeklere yardım etmelerine rağmen, Şeybani Han yenilmiş ve Özbekler arasında kargaşa başlamıştır.

Safevi Şah İsmail ise, ortaya çıktığı 1500 yılından beri yaptığı hiç bir savaş ve saldırı da mağlup olmamıştı. Hem Osmanlıların hem de Özbeklerin ikazlarına rağmen bir türlü bu ülkelere yönelik Şii propagandasını durdurmamıştı. Çok sistemli ve gizli bir şekilde organize ettiği halifeleri sayesinde arzu ettiği devletin temellerini atmış, sınırlarını devamlı genişletmişti. Hatta Şah İsmail, Özbeklerin hükümdarı Şeybani Han'ın Kazaklarla mücadelesini fırsat bilerek Horasan'a yürümüş ve burayı işgal ederek pek çok Sünni Müslüman'ı öldürmüştü (*Saray,1990:18*).

Şeybani Han, Şah İsmail'in Horasan işgali üzerine, bir kısım kuvvetlerini kuzeyde bırakarak hızla Horasan'a yönelmiştir. Şeybani Han'ın eksik ve yorgun bir ordunun başında olduğunu duyan Şah İsmail, rakibinin üzerine yürümüş ve 1510'da yapılan şiddetli savaşı kazanmıştır. Şeybani Han'ı öldürmüş, derisini yüzdürüp, içerisine ot doldurup bu yaptıklarını anlatan bir mektupla zaferini

¹ Şeybak adı Şah-Baht adının tahrif edilmiş hali veyahut yanlış tesmiyesi değil, büyük dedelerine nisbeten kullanılmış olsa gerekir.

Osmanlı padişahı II. Bayezid'e bildirmiştir. Şah İsmail, Şeybani Han'ın kesik başını kendisine şarap kadehi yapmış, bununla da yetinmeyip savaşın sonunda on binden fazla Müslüman'ı öldürerek kesik başlarından piramit yaptırmıştır. Bu zaferinden sonra hızla Türkistan üzerine yürüyen Şah İsmail, Buhara, Semerkant, Hive gibi hanlık merkezlerini işgal ederek Sünni Müslümanlara son derece kötü davranmıştır (*Yazıcı, İ.A, 1968: C. V/2, 1023; Saray, 1990: 18*). Ancak burada "Şeybani Han Babür karşısında mağlup olup öldürülünce Buhara Özbek hakimiyetinden çıktı (1510)" (*Şeşen, 1992, İ.A, C. VI, 366*), ifadesi yukarıdaki bilgilerden farklılık arz etmektedir.

1510 yılında Muhammed Şeybani Han'ı (1491-1510) mağlup ederek, Özbekler elinden bütün Horasan'ı alan Şah İsmail (1501-1524), Safevi ülkesinin sınırlarını, Fırat'tan Ceyhun nehrine kadar genişletmişti. Azerbaycan'dan başka; Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem'i, Fars Eyaleti'ni Doğu'da Horasan'ı da içine alarak Herat'a kadar, Batı'da ise, Osmanlılarla olan hudut; Erzurum, Erzincan, Kemah İran'da kalmak üzere şimdiki Suşehri taraflarında başlıyor ve Rize, Hopa Osmanlılarda kalarak Karadeniz sahiline ulaşıyordu (*Sümer, 1992: 1; Danışman, 1965, C. V, 99*). Böylece Şah İsmail, Osmanlılar ve Özbekler için müşterek düşman olarak görülüyordu. Osmanlı-Özbek dayanışması ve dostluğu kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmişti.

Şeybani Han'ın 1510'da Şah İsmail ile yaptığı savaşta ölmesinden sonra kurduğu devlet çok geçmeden parçalanarak üç hanlık haline geldi. Bundan sonra Özbekler hep Şif-İran'la mücadele ve bir de kendi aralarında birliği sağlama yolunda çaba sarf edeceklerdi. Tarihi süreç içerisinde Özbek Hanları Türkistan'da XVI. yüzyıl da genel olarak hakimiyeti elde tutmuşlardır.

Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki ilk siyasî münasebetler XVI. yüzyılda başlamıştır. Bununla beraber Batı Türklüğü ile Doğu Türklüğü arasındaki münasebetlerin daha önceki yıllara kadar uzandığı bilinmektedir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında Türk hakimiyeti, Türkistan'dan Batı Anadolu'ya kadar uzanıyordu. XIII. yüzyıl başlarında bu birlik ve hakimiyet Moğol istilâsı yüzünden parçalanmış idi. Daha sonra Ön Asya ve Anadolu'da yerleşmiş olan Türkler, önce Anadolu Selçuklu Devleti, XIII. yüzyılın sonlarında da Osmanlı Devleti etrafında toplanmaya başladılar. Türkistan'da kalan Türkler ise bir müddet daha Moğol hakimiyetinde kalmışlar ve daha sonra Timur (1336-1405) ile evlatları etrafında toplanmışlardı. Böylece Batı Türklüğü Osmanlıların önderliğinde, Doğu Türklüğü de Timur'un önderliğinde birer büyük kuvvet olarak hızla yükselmeye başlamıştır.

Ankara Savaşı (1402), Doğu Türklüğü ile Batı Türklüğü arasına büyük bir soğukluk girmesine sebep olmuş ise de, bu durum kısa sürede kendisini toparlayan Osmanlı Devleti ile Timurlular tarafından giderilmiş ve dostluk temelleri atılmıştır (*Saray, 1990: 3*). Nitekim Fatih Sultan Mehmed, Hüseyin Baykara'ya mektup yazarak İran'a hakim olmuş olan Uzun Hasan'a karşı birlikte hareket etmeyi teklif

etmiştir (*Feridun Bey,1275:C.283,285*). Osmanlılar'dan Türkistan'a giden ilk elçi, Ali Ekber Hitai'dir. II. Bayezid zamanında Çin'e giderek Maverâunnehir'den geçmiş, lâkin Özbekler daha oralarda hakimiyetlerini tesis etmemişlerdi. Bu zât Kalmuklar arasından da geçerek Çin'e gitmiştir. Bu gezisi ile ilgili Farsça bir eser yazmıştır. Daha sonra eseri Türkçe'ye çevrilmiştir (*Togan,1981:62*).

Doğu ve Batı Türklüğü arasındaki bu yakınlaşmalar XV. yüzyıl sonlarına doğru Türkistan'da Timurlular hakimiyetine son veren Muhammed Şeybanî Han (1491-1510) önderliğindeki Özbekler zamanında daha da gelişerek siyasi alanda bir nevi işbirliğine dönüşmüştür (*Saray,1990:4*). Bu dayanışma özellikle Şii-İran'a karşı olmuştur. Çünkü İran, Sünnî olan Doğu ve Batı Türklüğünü birbirinden ayırıyordu ve her ikisine de zarar veriyordu.

Hammer'in dediği gibi bu durumda; "Özbekler aslı, insanî mevkii, coğrafyası ve din itibariyle Osmanlıların tabii müttefiki idiler" (*Hammer,1330:C.VI,66*). Ebu'l-Hayır ve Yedigâr'ın oğulları, önceleri sadece çapul maksadı veya kuvvet denemesi için Horasan'a Safeviler üzerine sefere giderlerdi. Osmanlılar tarafından yapılan teşviklerin tesiri ile Safevilere karşı yaptıkları savaş, Özbekler için dinî bir renk almıştır. Özbek Hanları'na göre, "Şeyhoğlu (Safeviler) Devleti", Din ve Millet düşmanlığı esasına dayadığı için onları ortadan kaldırmak gerekiyordu (*Togan,1981:124,125*).

Adını Şeyh Safiyyuddîn İshak'tan alan Safeviler, başlangıçta Sünnî bir tarikat olarak faaliyet gösteriyordu. Etrafa iyice yayılan bu tarikat özellikle Şah İsmail zamanında Şii bir görünüş almıştı. Şah İsmail b. Şeyh Haydar b. Şeyh Cüneyd, önce Şirvan hükümdarı Ferruh Yesar'ı mağlup etti. Daha sonra Akkoyunlular'dan Erran ve Diyarbakır havâlisi hükümdarı olan Elvend Bey'in hücumuna uğradığı için O'nun üzerine yürüdü. Nahçıvan civarında yapılan savaşta Akkoyunlu Elvend Bey mağlup oldu (1502). Şah İsmail sonra Tebriz'e gelip tac giyerek (*Yazıcı,1970:İ.A,C.XI,276*), Şeyhliğini ve Şahlığını birleştirmiş ve böylece Safevî Devleti'ni kurmuş oldu. Şah İsmail, hem Türkistan'a hem de Anadolu topraklarına saldırıyor ve buralarda siyasi nüfuzunu Şii görüşü çerçevesinde artırmaya çalışıyordu. Şah İsmail kısa sürede İran'ın tamamını istilâ edip, Diyar-ı Irak-ı Arap, Azerbaycan, Gence, Şirvan, Gılan, Mazenderân, Taberistan, Cürcan ve Gürcistan'ı zapt etti (*Solakzade,1298:359*).

Şah İsmail'in Anadolu topraklarında Şiiliği yayma faaliyetinden dolayı Yavuz Sultan Selim, daha şehzâde iken babası II. Bayezid'in dikkatini bu konuya çekmiş ve Safevî kuvvetlerine saldırmıştı. Şah İsmail, şehzade Selim'den şikâyet etmek ve dostluğunu yenilemek için II. Bayezid'e bir de elçi göndermişti (1508). Elçinin İstanbul'a gelişi Şeybanî Han tarafından gönderilen elçinin gelişine tesadüf etmekte idi (*Hammer,1330:C.VI,66*). Şeybanî (Şeybek) Han koyu bir Sünnî idi. Bu yüzden Şah İsmail aleyhine Osmanlılarla temasta bulunuyordu. Şeybanî Han, Şah İsmail'i dini terk etmekle suçluyor ve kendisine itaat etmesini istiyordu. Aksi takdirde Azerbaycan'a kadar gelerek kılıç zoru ile hak yola çevireceğini söylüyordu. Şeybanî Han, Safevî hükümdârının başına kızıl taç giymesini üzerine,

kendisi ve Özbek askerleri başlarına yeşil sarık sarmış ve Şah İsmail'in atalarının Şeyh ailesi olduğunu kastederek O'na bir derviş keşkülü (çanak) göndererek hükümdarlığı Cengiz Han soyundan gelen kendisine bırakmasını istemiştir (*Aka,1981;T.A,C.XXX,267*). Burada aslında Türk soylu büyük hükümdarların bir siyasi hakimiyet mücadelesi verdiklerini görmekteyiz.

1509'da Şeybanî Han Horasan'ı zaptetti. Şah İsmail O'na elçi gönderip Horasan topraklarına girmemesini istedi ise de, elçi red cevabı ile geri döndü. Bunun üzerine Şah İsmail harekete geçti, Merv civarında Murgab suyu kenarında yapılan savaşta Şeybanî Han'ı mağlub etti ve O'nu katletti (1510) (*Yazıcı,1970:İ.A,C.XI,276*). Eğer Şeybanî Han bu savaşta yenilmemiş olsa idi, İran toprakları Türkistan'dan gelen büyük bir istilâ dalgasına maruz kalacaktı (*Kramers,İ.A,C.V/2,1023,1030*), diyebiliriz.

II. Bayezid'den Şah İsmail'e elçi gelmiş, Şah'ın bu elçilerin huzurunda Sünnî bir âlimi öldürmesi onların üzerinde menfî bir etki bırakmıştı. Bu gibi hadiseler O'nun Osmanlılarla ilişkilerinin gün geçtikçe zayıflamasına sebep olacak ve neticede Çaldıran savaşına gelinecektir (*Yazıcı,1970:İ.A,C.XI,276*).

Muhammed Şeybanî Han'ın 1510'da ölümü üzerine, bir müddet Şah İsmail'in müttefiki olan Hindistan'da hakimiyet kurmuş olan Babür Han, 1511'de Kabil'den gelip Türkistan'ı ele geçirmiş ama Türkistan halkı tarafından soğuk karşılanmıştı. Koyu Sünnî olan Buhara ve Semerkant halkı "dalâlet mezhebi"nden olanlarla anlaşığı için Babür'den kopmuş ve uzaklaşmıştı. Mezhep sevgisi Timuroğulları'na bağlılıktan üstün gelmişti. Özbekler Şeybanî Han'ın amcası Göçgüncü Han (1510-1530) başkanlığında ayaklandılar. İran komutanı Necm-i Sanî ve Babür onları Gücdüvan yakınlarında karşıladılarsa da bu defa Özbekler onları memleketlerinden attılar (1512).

Böylece Buhara, Semerkant ve bütün Maverâunnehir yine Özbekler eline geçmiş oldu. Ceyhun, bir zamanlar Sâsânî İran'ı ile Hun Devleti arasında olduğu gibi Özbek Hanlığı ile Safevî İran'ı arasında sınır olmuştu (*Grousset,1980:447; Hammer,1330:C. VI, 66*). Fakat bu mücadele sırasında İlbars Han'ın Harezmi'de istiklâlini ilân edip Buhara Hanlığı'ndan ayrı Hive Hanlığı'nı kurmasına mani olunamamıştır.

Çaldıran Savaşı Sırasında Osmanlı-Özbek Münasebeti ve Selim'in Doğu Siyaseti: Yavuz Sultan Selim'in kısa süren hakimiyetinde Osmanlı Devleti'nin siyasetinde kesin bir değişiklik görüyoruz. Osmanlı Devleti o zamana kadar esaslı olarak bir Balkan ve Avrupa kuvveti idi. Padişahlar dahi kendilerine "Sultan-ı Rûm" denilmesinden hoşlanırlardı. Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı Devleti ilk defa ciddi bir şekilde Doğu'ya yöneldi. Asya ve Afrika kıtalarında geniş topraklar ele geçirdi. Devlet siyasetindeki bu değişikliği kısmen yeni hükümdarın İslam dünyasının birliği düşüncesi ve kısmen de o zamanki siyasi durumun gereğinde aramak gerekir. Osmanlı Devleti'nin Batı sınırı Tuna nehri ötesine kadar uzanıyordu ve halihazırda o taraftan bir tehlike gelmesi

ihtimâlî yoktu. Gereken şey ülke içerisindeki dinî birliğin sağlanması ve Safevî hanedanı tarafından tehdit edilen Doğu Anadolu hudutlarının sağlamlaştırılması idi. Bir bakıma II. Bayezid'in tahtına sahip olabilmek için gösterdiği bütün gayret bu azimden doğuyordu (*Asrar, (t.y):37*).

XVI. yüzyılın başından itibaren Şah İsmail'in Asya'da gizlice yaydığı yeni mezhep, Ehl-i İslam'ı, birbirine düşman iki fırkaya ayırmıştı (*Hammer,1330:C.VI,116*). Yalnız Şah İsmail iki büyük kuvvetle karşı karşıya idi. Birincisi bir sefer yendiği diğerinde yenildiği Özbekler; diğeri ise Özbeklerle mukayese edilemeyecek kadar mükemmel bir teşkilata sahip Osmanlılar idi. Safevîler müridleri vasıtası ile nüfuz sahibi olmaya çalışıyorlardı. Bu yüzden de gelecek için büyük bir tehlike oluşturuyorlardı (*Yazıcı, 1970:İ.A,C.XI,227*). Yavuz Sultan Selim, daha şehzâde iken bu tehlikenin büyüklüğünü anlayarak İran topraklarına girip Erzincan ve Bayburt'a kadar olan yerleri hasara uğratmıştı (*Hammer,1330:C.VI, 66*).

Yavuz Sultan Selim tahta geçince, Şah İsmail, kendisine sağınan Şehzade Ahmed'in ikinci oğlu Murad'ı emrinde güçlü bir ordu ile Osmanlı ülkesine saldırmıştı (*Hammer,1330:C.VI,115*). Bu da Şah İsmail'in Türkiye toprakları üzerindeki emellerini açıkça göstermekteydi.

Şah İsmail'in bu düşmanca tavrı, nihayetinde Çaldıran savaşına sebep olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran savaşını yapması sadece kendi topraklarını korumak için değildi. O, Şah İsmail'in Türkistan'da yaptığı hareketleri de yakından takip ediyordu ve dolayısı ile Sultan Selim'in İran seferinin sebepleri arasında, Şah İsmail'in Türkistan da yaptığı eziyetlerin ve bu eziyetlerden bıkan halkın, yardım çağrılarının da etkisi vardı. Bu hususta Solakzâde Tarihi'nde; "Mülûk-ı Özbekiyândan Şeybe Han dimekle ma'ruf bir pâdişah-ı a'zam-ı ş-Şânın kellesini zer û züyûr ile ârâste ve envâ-i cevâhir ile pirâste idüb meclis-i şarabda o kab ile umerâsına şarab ve tolular içirdi ve min ba'd cemaatle namazı nehy idüb câmilerde minberleri yakdırüb hâşâ sebb ve la'ini ashâb-ı hidayet-asârını ol makarr-ı ehl-i İslâmdan bi- nâm ve nişâne idüb ulema-yı dinden ol bî-din ve mezheb-i nâpak bulduğun helâk itmişdür." Daha sonra devamla; "Allah'ın fazlı ile kuvvet ve kudretimiz kemâlde ve şimşir-i cihangirimiz nûr-ı İslâm ile iştilgalde iken ol mürtekib-i ef'âl-i şen'â olan zimmeti âli-himmetimize aklen ve şer'ân lâzım gelmişdir (*Solakzade,1298:359*)", denilmektedir.

Şah İsmail'in Türk İlleri'nde yaptığı zulmü anlatan ve Sultan Selim'den yardım talep eden mektuplar gelmiştir (*Uğur,1990:75*). Bu mektup gönderenlerden biri Hoca Molla-i İsfahanî olup, Yavuz Sultan Selim'i Türkistan için Şah İsmail'e karşı yardıma çağırın biri Farsça, diğeri Çağatay Türkçesi ile yazılmış, iki mektup göndermiştir. Ancak bu mektup Yavuz Sultan Selim'in eline Çaldıran Zaferi'nden sonra Amasya'da kışlar iken geçmiştir. Bu mektupta Selim adeta bir kurtarıcı olarak çağrılıyor. Hatta Horasan'da bir Sultanlık kurması dahi isteniyordu. Mektubun burada kısa bir bölümünü vermek yararlı olacaktır:

“Kim ki sünni idi cefa kördi
 Bid’at ehl-i dini ibtila kördi
 Sindin ümîd vardır âlem
 Âlem içindeki benî âdem
 Rişte-i küfrni çıkıb üzgil
 Gelib islâm ilini tiz güzgil
 İntizârîñ çeker Horasanlık
 Kıl Horasân'da dahi Sultânlık
 Vâr-ı müştâk saña ehl-i irak
 Eyle kim câña ten irür müştak
 Maverau 'n-nehr içre şâh u gedâ
 Kıla -turlar saña mudâm du 'â
 Ki siniñ devletiñ füzûn bolgay
 Düşmeniñ zâru ser-nîgûn bolgay
 Devlet ü nusret ile azm eyle
 Küfr def'in kılurnı cezm eyle
 Kurtar islâm ehlini gamdan
 Mihnet u bid 'at ile mâtemden
 Lutfîle hastalarga dermân kıl
 Hayr uçun zârlarga ihsân kıl
 Ger cihânîñ nüvîdi sindindür

Din ehlinin ümîdi sindindür (*Feridun Bey,1275: C.1,417*)”.

Molla Emin İsfahani mektubunu Farsça ve Çağatay Türkçesi ile yazmıştır. Manzum olan mektupta Sultan Selim’i methettikten sonra Şah İsmail’in Horasan’da yaptıklarını, oraları nasıl yakıp yıktığını, nice zulümler ettiğini anlatmakta ve Sultan Selim Han’ı bir hamî olarak, sanki zamanın mehdisi gibi görüp Türkistan’a çağırılmaktadır (*Uğur,1990:84*).

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran savaşında Sünnî olmasından dolayı ortaklaşa düşmanları olan Şah İsmail’e karşı ittifak kurmak ve birlikte hareket etmek için Hassa gulamlarından Mehmed Bey ile Semerkant Han’ı Göçgüncü Han’a Farsça bir mektup göndermiştir. Safer 920 /Mart 1514 tarihli bu mektupta Şah İsmail’in Doğu İlleri’nde insanlara yaptığı işkencelerden de bahsetmektedir. Zavallı insanların Beni İsrail’in Firavun’dan gördüğünden daha büyük bir zulüm gördüklerini yazıp, yakın zamanda büyük bir ordu ile hareket edileceğini, “Allah koruyuculuğunun ve affediciliğinin engin denizine daldırsın. Size babamın zamanından beri güvenimiz vardır. Sizin de bu işte bize yardımcı olmanız gerekir”

diyerek sevindirici haberlerini beklediğini bildirmektedir².

Yavuz Sultan Selim'in bu mektubuna Cemaziyelevvel 920/Temmuz 1514 sonlarında, Göçgüncü Han'ın gönderdiği mektup ise şöyledir: "Hilafet'in en büyük hizmetlisi, saltanat-ı menkabeli Allah'ın göklerinin yıldızları arasında gezen, dünya sultanlarının sultanı, hakanlarının hakani düşmanı ayağının altına bend eden büyük orduların pâdişâhı Yunan ve Rum (Batı) ülkelerinin şehinşâhı, muzaffer İslâm ordularının hudâvendigârı...", "Allah katında fakirler ve acizler koruyucusu, zaferler ve fetihler babası... Sultan Selim Şah'a; meydana atıldıkları gündenberi onlarla savaşı bir din borcu bilmekteyiz. Elbette Özbeklerin vuruşlarını duymuşsunuzdur. Ama ne çare ki ilk saldırı onlardan geldi. Seksen bine yakın Kızılbaş İran'dan Turanîlerle Amuderya nehrini geçip hücum etmiş onların korkusundan Kâbil ve Kandehâr hakimleri de onlara itaat etmiştir. Böylece İslâm'ın kubbesi olan Semerkand kapılarına kadar gelmişlerdir. Biz de geldikleri günün ikinci vaktinde onlarla savaşa girişmiştik ki, güneşin gurûb zamanına yakın üstelerinden geldik. Başbuğları olan Necmi Emir Ahmed İsfahanî, tutulup diri diri huzurumuza getirildi. Orduları tamamı ile mağlup oldu. Savaş yerinden nehir kıyısına kadar ki, bir aylık yoldur ölüleri birbiri üzerine yığıldı. Siz harekete geçince biz de harekete geçmek kararında olduğumuzdan elçiniz Nizameddin Mehmed Bey geldiği andan itibaren "Semerkand" sınırında, "Taşkend"e, bahadırlara, Ulus'un ve Tuman'ın beylerine bütün asker kumandanlarına, Özbek, Çağatay boylarına tabi olanlara, Cengiz Han soyuna kurultay kurulup Rafizîler üzerine yürümeleri hususunda karar vermeleri emr olundu.... Elçi Hurşid Bahadır'ın arzı ta'zimattan (hürmet ve ta'zimlerini ilettikten) sonra çabucak gelmesi iki tarafın da "İsfahan ve Zenderud" civarında toplandığı dostlara haber vermesi uygun görüldü... Mehmed Bey'e karşı bir kusurumuz oldu ise özür dileriz. Sizin hizmetinizde onlara lâyük oldukları derecede hizmet etmek güç bir iştir. Bundan dolayı da özür dilemek daha münâsiptir (*Çelebi,(t.y):41,42; Feridun Bey,1275:C.1,417; Uğur,1989:86,87*)".

Özbek Göçgüncü Han'ın mektubunda, tam bir uyum içinde oldukları ve ittifak halinde olacakları bildiriliyor. Bu mektuplaşmalar ve iyi niyet ifadelerine rağmen, pratikte, Yavuz'un Çaldıran savaşında Özbeklerle askerî bir ittifak kurduğu hakkında tarihi bir bilgi elimizde yoktur. Yalnız, Zeki Velîdi Togan; "Yavuz'un Çaldıran muharebesi esnasında Kırım ve Astarhan tarafından da Cengiz evlâdı bu harekete bir surette katılmışlardır" demektedir. Bu pek tabidir. Zira Şah İsmail, bütün Sünnîlerin ortak düşmanı kabul ediliyordu.

Kırım Hanı Mengli Giray'ın (1478 -1515) -üçüncü ve son saltanatı-mektubunda, Mehmed Emin'in (1502-1518) kendisini Horasan seferine, yani

² *II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devrine Ait Muhaberat*, Topkapı Sarayı Ktb., Revan Kitaplığı, Nr. 1958, v.104 a-111 a; Feridun Bey, *a.g.e.*, C. I, s. 374-377; Feridun Bey bu mektubun Ubeydullah Han'a gönderildiğini yazmakta ise de gerçekte Göçgüncü Han'a gönderilmiştir. Zira bu yıllarda Özbeklerin başında Göçgüncü Han bulunmaktaydı.

Özbeklerin Şah İsmail'e karşı seferine iştirak ettiğini bildirdiğini zikrettiği gibi, Şah İsmail için de gayet gâbi ve din düşmanı olarak tasvir eden sözler yazılmıştır. O'na karşı kazanılan zaferden dolayı Mehmed Emin tebrik edilmiştir (*Togan,1981:43*).

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i Çaldıran'da büyük bir hezimete uğrattıktan sonra hemen Göçgüncü Han'a mektup yazıp durumu O'na bildirmiştir. Yavuz Sultan Selim'in amacı; Ehl-i Sünnet inancını yaymak ve Şîi-Safevî Devleti'ni ortadan kaldırıp Doğu Türkleri ile Batı Türklerini tekrar birleştirmek idi, diyebiliriz. Çaldıran'da aldığı ağır mağlubiyetten sonra Şah İsmail, Sultan Selim'e barış için elçiler göndermişti. Bu sebeple Şah İsmail'in barış teklifini kabul etmemiş, elçilerini tevkif ettirmiştir. Sultan Selim'in Göçgüncü Han'a Edirne'den gönderdiği Receb 921/Ağustos 1515 tarihli mektup, şüphesiz, Sultan Selim'in bu düşüncelerini bize en açık şekilde bildirmektedir: “Kızılbâş-ı evbaş ile mabeynde vaki olan ahval ve macera mufassalen rûşen ve zâhir oldu. Vakıa Selâtin-i İslamiyye-i Zevî'l-Kudre lâzım ve vacib belki farz-ı ayndırki her bâr nevâmıs-i ilahiyye ve serâyic-i nebeviyye zalâm-ı zulm muhâlifat-ı din ve devlet ve me'anidân-ı (inatçı) mülk ve millete muhtefi olsa (gizlense) darb-ı suyûf-ı bevâtın (keskin) ve ta'n-ı remâh-ı feratin ile heng-i perde-i fitne ve fesâd eyliye ta ki sevakıb-ı kevâkib şerayi'i nebeviyye âlemi pûr-nûr idub isti'al-ı nâr-ı cevri ve itisâf-ı cereyan-ı tı'g-ı âbdâr ile müntefi ola. Şanlarına muvâfik olmuşdur tâ ki Diyarbekir ve Kürdisdan ve mabeyinde vak'i olan kâl'a ve tilâl ve cibâlî ile levâhık ve merafiki ile ve siyâsi ve feyafi ve nevahibesi ile müstahlis ve cümle-i muzafat-ı memâlik-i mahmiyemden olup ol diyarın ehl-i âmme-i müste'min olub... Ahırıkâr bu hâlete tâkat getürmeyub rüy-ı meskenetten mütevâli elçiler gönderib ne tarikle dilermeniz sulh idelim dedikde melikat reddiyye-i tabi ati kabil zevâl olmayub ki zenki bî şesten nekerded sefid ve ferat tehür ve hod râyi ve vufür tehtek ve sebüksârî üzere mecbul olmasını ilmi şerifim muhit olduğu cihetden kât'ian ahvâl ve akvâllerine mültefid olmayub hâl-ı sâbık üzere mukarrer oldum, haliya himmet-i aliyye-i padişahâneme lâzım ve vacib oldu ki inan-ı azimet humayûnemi. Ka'l u kam-ı fitne ve fesada munsarif kılub inşallahu'l-aziz rûy-ı zemini ervâh-ı vücudlarından tığ-ı abdarla tenzif ileyub cerîde-i 'âlemden sevad-ı birûzlarını bi'l-küllîye mahveyleyem “Ulemanın görüşlerinin de aynı mealde olduğunu söyleyerek” Cenab-ı A'li'ye dahi lazımdır ki ol nevâhide olan umera-i kiram ile murâsele ve müşâvere idub ittifakla madde-i fitne ve fesadı bil-küllîye kat idub mümkün oldukça nâm ve nişanları nâbedid olmanın esbabına mübaşeret oluna (*Muhaberat,155 b-158 b;Feridun Bey,1275:C.1,417*) ", demektedir.

Sultan Selim, Şah İsmail'in “ şartlarını sizin belirleyeceğiniz bir sulh yapalım” teklifine, “katiyyen iltifatlarına itibar etmeyip savaş öncesi hal üzere oldum” diyerek Safevilere karşı tutumunu, Türkistan Hamı'na bildiriyordu. Hatta alimlerin de bu hususta Safevilerin zulmünden dolayı siyasi otoriteye destek verdiklerini belirtiyordu. Sultan Selim, kısmen kendi ordusundaki isyan belirtisi, kısmen de Memlûklular'ın askerî saldırısından korkması nedeni ile İran'ın içinde uzak

noktalara kadar zafer yürüyüşüne devam edemedi (*Asrar,(t.y):42*). Zira Şah İsmail, Kansu Gavri'ye mektup yazıp, "Sultan Selim, İran-ı Kişver-i Acem'i zaptederse sıranın Arap topraklarına geleceğini söyleyerek" O'nu Selim'e karşı tahrik etmişti (*Mustafa Nuri Paşa,1327:C.I,75,76*).

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran'dan sonra Tebriz'e geldi ve amacı burada kışlayıp baharda tekrar İran üzerine yürümektir. Çünkü onları ortadan kaldırmaya karar vermişti, lakin yeniçerilerin şikayetleri üzerine dönmek zorunda kalmıştı (*Lütfullah,1295:C.III,470;Mustafa Nuri Paşa,1327:C.I,371;Solakzade,1298:371*). Tebriz'in pek çok Sünnî yerleri Kızılbaş ile dolmuş ve onların emri altında mahkum bulunuyorlardı. Yavuz Sultan Selim, Tebriz'e geldiğinde Hüseyin Baykara oğlu Mirza Bediü'z-zaman ve şehrin ileri gelen aileleri ziyarete geldiler (*Süheylî,Nr.4356:v.246;Uğur,1989:80*). Bediü'z-zaman Herat ve Horasan tahtının Sultanı idi. Ülkesini kaybedip Şah İsmail'in eline esir düşmüştü ve inzivaya çekilmişti. Şah O'nun ata binmesine bile yasak getirmişti. Bediü'z-zaman'ın durumu anlatılıp kendisini ziyarete gelmek istediği söylenince, Yavuz Sultan Selim; "O tahta çıkmış bir Sultan oğludur. Benim yanıma onları tam bir merasim ile getirin" dedi. Durumu Bediü'z-zaman'a bildirdiler ve bir gün tam bir merasimle O'nu getirip Yavuz Sultan Selim'in tahtının yanına kurulmuş bir tahta oturtular. Yavuz, onları ayakta karşıladı ve O'na dedi ki; "Eğer Allah yardım ederse Şah İsmail'i bertaraf edip İran'ı Anadolu'ya birleştirmek isterim. Şimdi arzum Horasan, Hind ve Sind'dir".

"Lîk ahd idem eğer taht ola yer
Yar olursa bendeye perverdigâr (Allah)
Surhser mel'uni def idem tamam
Rumi'ye (Anadolu'ya) bu milk yekser ola râm
Arzu şimdi Horasandır mana (bana)
Ol diyarın fethi asandır (kolay) mana
Bilki Hind-u-Sind olubdur arzım
Anı tahkik eyleyubdur ehl-i Rûm
Tahta Sultan idem ahır seni
Hod Herat'a Han idem ahır seni (*Uğur,1989:80,81*)".

Sonuç olarak; bu ifadelerden Yavuz Sultan Selim'in düşüncelerini daha açık bir şekilde görebiliyoruz. O bütün bir İran'ı ve Türkistan'ı, Anadolu dahil, hatta sonraları fethettiği Mısır'ı, Suriye'yi, Irak'ı ve Arabistan'ı bile tek bir "Büyük Sultanlık" çatısı altına toplamak istiyordu, denebilir. Çaldıran Seferi, Şîr-İran'ı ortadan kaldırmadı. Ama büyük oranda zayıflattı, bu arada Özbekler de Horasan'ı tekrar Safeviler'den aldılar (*Yazıcı,1970:İ.A,C.XI,227*). Osmanlı-Özbek dostluğunun samimi dayanışması her iki devletinde yararına sonuçlar vermiştir.

Yavuz Sultan Selim, Osmanlı ülkesini Hazar Denizi kıyılarına kadar genişletmek için gerekli fırsatı bulamadı. Ama Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566), doğuya karşı ilginin zaman zaman canlandığı dönemler olmuştur. Belgrad (1521) ve Rodos (1522) alındıktan sonra, Osmanlı Devleti için Kafkaslar, İran ve hatta "İdil Boyu" ile meşgul olmak devletin bekası için daha yerinde olabilirdi (*Kurat, 1966:V; Togan, 1981:132*) diyebiliriz.

KAYNAKLAR

- AHMED FERİDUN BEY., (1274-1275 h.), **Münşeatü's- Selâtin**, C.I, II, İstanbul.
- AKA İSMAİL., (1981), "Şeybaniler", **Türk Ansiklopedisi**, C. XXX, Ankara.
- ALTUNDAĞ ŞİNASI., (1966), "Selim I", **İslam Ansiklopedisi**, M. E. B., C. XI, İstanbul.
- ASRAR AHMET NİHAT., (t.y), **Kanunî Sultan Süleyman ve İslâm Âlemi**, İstanbul.
- BARTHOLD W., (1977), **İslam Medeniyeti Tarihi**, Terc. M. Fuad Köprülü, Ankara.
- BOUVAT L., (1970), "Şeybanî Han", **İslam Ansiklopedisi**, M. E. B., C. XI, İstanbul.
- DANIŞMAN ZUHURİ., (1965), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I, XIV, İstanbul.
- EBU'L GÂZİ BAHADIR HAN., (1343 h.), **Şecere-i Türk, (Türk Şeceresi)**, Terc. Rıza Nur, İstanbul.
- GÖMEÇ SAADETTİN., (1997), **Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Konya.
- GROUSSET RENE., (1980), **Bozkır İmparatorluğu**, Terc. M. Reşat Uzmen, İstanbul.
- HAMMER J. P., (1330 h.) **Devlet-i Osmaniyye Tarihi**, Terc. Mehmed Ata, C. I-X, İstanbul.
- HAYDAR ÇELEBİ., (t.y), **Ruznâme**, Baskıya Hazırlayan, Yavuz Senemoğlu, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser .
- II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devrine Ait Muhaberat**, Topkapı Sarayı Ktb., Revan Kitaplığı, Nr. 1958, İstanbul.
- KAFALI MUSTAFA., (1976), "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu", **Atsız Armağanı**, İstanbul.
- KILIÇ REMZİ., (1994), **Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri.
- KIRZIOĞLU M. FAHRETTİN., (1993), **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, Ankara.

- KRAMERS J. H., (1968), "İran", **İslam Ansiklopedisi**, M. E. B., C. V/2, İstanbul.
- KURAT AKDES NİMET., (1966), **Türkiye ve İdil Boyu**, Ankara.
- MUSTAFA NURİ PAŞA., (1327 h.), **Netayicü'l Vukuat**, C. I-IV, İstanbul.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH., (1295 h.), **Sahaifü'l Ahbâr**, Terc. Nedim Ahmed, İstanbul.
- SARAY MEHMET., (1990), **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775 - 1875)**, İstanbul.
- SARAY MEHMET., (1990), **Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, Ankara.
- SOLAKZÂDE MEHMED HEMDEMÎ., (1298 h.), **Solakzâde Tarihi**, İstanbul.
- SÜHEYLÎ AHMED B. HEMDEM., **Tarih-i Şahî**, (Mlf. hattı), Süleymaniye Ktb., Fatih Kitaplığı, Nr. 4356, İstanbul.
- SÜMER FARUK., (1992), **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara.
- ŞEŞEN RAMAZAN., (1992), "Buhara", **İslam Ansiklopedisi**, T. D. V. Yayınları, C. VI, İstanbul.
- TOGAN ZEKİ VELİDİ., (1965), **XVI. Asırdan Günümüze Kadar Müstemleke Devrinde Asya Tarihi**, (Basılmamış Ders Notları), Bayezit Ktb., Nr. 133905, İstanbul.
- TOGAN ZEKİ VELİDİ., (1981), **Bugünkü Türk İli ve Türkistan'ın Yakın Tarihi**, İstanbul.
- UĞUR AHMET., (1989), **Yavuz Sultan Selim**, Kayseri.
- UĞUR AHMET., (1990), **Epigrafi ve Paleografi**, Ankara.
- UZUNÇARŞILI İSMAIL HAKKI., (1988), **Osmanlı Tarihi**, C. I,VIII, Ankara.
- YAZICI TAHSİN., (1970), "Şah İsmail", **İslam Ansiklopedisi**, M. E. B., C. XI, İstanbul.
- YÜCEL YAŞAR., (1991), **Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl**, Ankara.